

Editorial

Mobilita a flexibilita na trhu práce versus sociální jistoty?

Květnové číslo Sociowebu nebylo původně zamýšleno jako číslo monotematické, přesto se autoři dokázali svými příspěvky vzájemně až překvapivě doplňovat. Poměrně frekventovaným tématem v oblasti ekonomie je v souvislosti s rostoucí mírou nezaměstnanosti v řadě evropských zemí a požadavkem vyšší konkurenceschopnosti větší mobilita a flexibilita pracovní síly. Ne náhodou byl rok 2006 vyhlášen Evropskou komisí Evropským rokem mobility pracovníků. Větší část příspěvků v tomto čísle je proto věnována otázce migrace, zejména pak migrace za pracovními příležitostmi (pracovní mobilita), a to jak migrace zahraniční, tak vnitřní (mezi regiony daného státu). Neopomenuta nezůstala ani otázka zamýšlené migrace v případě reálné hrozby nezaměstnanosti v ČR. Míra migrace – ať už vnitřní, ale ve větší míře spíše zahraniční – je mimo jiné ovlivněna rozdílností ekonomických podmínek výchozí a cílové země (či regionu). Jedním z klíčových ukazatelů ekonomické vyspělosti země (regionu) je příjmová úroveň. Způsob měření příjmů a rozdílnost definic ukazatele chudoby je proto rovněž tématem jednoho z příspěvků tohoto čísla. Nad možným konfliktem zájmů (zaměstnanci versus zaměstnavatelé) na trhu práce v moderních ekonomikách, jehož důsledky se ve své „extrémní“ podobě projevily zatím ve Francii, se zamýšlí z pohledu ekonomické sociologie autor dalšího příspěvku.

Úvodní příspěvek informuje o semináři „*Mobilita pracovníků v EU a zkušenosti ČR*“, který uspořádala Informační kancelář Evropského parlamentu (EP), a o faktech týkajících se problematiky otevírání trhů práce zemí EU 15 pracovníkům z 8 nových členských zemích EU s komunistickou minulostí. Jestliže obavy zemí EU 15 z otevření svých pracovních trhů občanům z nově přistoupivších postkomunistických zemí se ukázaly jako zcela neopodstatněné, jistým nebezpečím pro nové členské státy EU může být odliv vysoce kvalifikované pracovní síly motivovaný převážně ekonomickými důvody.

Martina Mikeszová se ve svém příspěvku věnuje mezinárodnímu srovnání míry vnitřní mobility v ČR a ve vybraných evropských zemích. Na základě obou uvedených měr vnitřní mobility se ČR řadí k zemím s velmi nízkou prostorovou mobilitou. Stručně jsou zmíněny možné důvody tohoto negativního stavu.

Martin Lux ve svém příspěvku prezentuje výsledky analýz provedených na datovém souboru z výzkumu *Postoje k bydlení v ČR 2001* zaměřených na otázku, zda právní vztah

k bydlení (tj. skutečnost, zda člověk bydlí v nájmu či ve vlastním, a pokud v nájmu, pak jaké nájemné hradí) má prokazatelný statisticky významný vliv na zamýšlenou ochotu stěhovat se za prací v případě nezaměstnanosti nebo její hrozby.

Česká republika vykazuje nejnižší míru ohrožení populace chudobou. Jak však upozorňuje Jiří Večerník, existují různé míry chudoby používané pro mezinárodní srovnání a je s nimi spojena řada metodologických obtíží. Jestliže z hlediska relativních ukazatelů chudoby je na tom ČR v mezinárodním srovnání velmi dobře, při použití absolutních indikátorů dosahuje chudoba v České republice až dvojnásobku průměru evropské patnáctky.

Vladimír Benáček poukazuje ve svém příspěvku mimo jiné na prohlubující se rozpor mezi potřebami zaměstnavatelů v podobě mobilnější a flexibilnější pracovní síly a s tím souvisejícími změnami pracovního zákonodárství, které umožňuje práci na částečné úvazky, omezení pracovních smluv na dobu určitou apod. Proti tomu však stojí zájmy zaměstnanců, kteří se mohou cítit těmito změnami z hlediska své pracovní pozice a jistoty zaměstnání ohrožení. Ohrožena tím do značné míry může být i jejich budoucí spotřeba, která je v řadě oblastí (například bydlení) realizována na dluh (tj. s využitím úvěrů) a předpokládá naopak stabilitu příjmů a zaměstnání. Uvedený rozpor pak může být i v dalších zemích zdrojem podobných (ačkoliv ne snad až tak vyhraněných) konfliktů, jakých byla Evropa svědkem ve Francii na počátku roku 2006.

Příjemné čtení za autorský kolektiv přeje
Petr Sunega
petr.sunega@soc.cas.cz

Příští číslo bude věnované aktuálnímu společenskému dění u nás i ve světě v posledním půlroce. Naleznete zde sociologickou reflexi následujících témat: karikatury proroka Mohameda, popírání holocaustu, ptačí chřipka, mučení v Guatanamu, autorské právo, korupce, registrované partnerství, legalizace drog, odsun sudetských Němců.

«Teorie pro všechny»

»

Rok 2006 – Evropský rok mobility pracovníků

Klíčová slova: mobilita pracovní síly, EU, Evropský rok mobility pracovníků, otevírání pracovního trhu v EU

Cílem tohoto příspěvku je zejména informovat o náplni semináře, který pod názvem „*Mobilita pracovníků v EU a zkušenosti ČR*“ uspořádala

Informační kancelář Evropského parlamentu (EP) v Praze v hotelu Palace 28.4.2006 a zamyslet se nad některými fakty, které na semináři zazněly.

Seminář byl realizován v souvislosti s výzvou EP ke zrušení přechodných opatření, která omezují volný pohyb pracovníků na pracovním trhu EU (tisková zpráva EP číslo 3 z plenárního zasedání 5. 4. 2006), v souvislosti s vypršením prvních dvou let až sedmiletého přechodného období (2+3+2 roky), v jehož průběhu mohou státy EU oboustranně uplatňovat přechodná restriktivní opatření na ochranu svých národních trhů práce, a v neposlední řadě v souvislosti s faktem, že rok 2006 byl vyhlášen Evropským rokem mobility pracovníků (více na <http://europa.eu.int/workersmobility2006>).

Semináře se v roli prezentujících zúčastnili někteří čeští europoslanci (Libor Rouček, PSE, Oldřich Vlasák, EPP-ED, Richard Falbr, PSE a Jana Bobošíková, nezávislá), zástupci vybraných aktérů na českém trhu práce (za zástupce orgánů státní správy David Chlupáček, poradce EURES, Úřad práce Jihlava, dále zástupce personální agentury pro poradenství a řízení lidských zdrojů, za zástupce podnikatelů Pavel Bobošík, člen předsednictva Českého svazu pivovarů a sladoven, generální ředitel Sahm, s.r.o. a za zástupce odborů Pavel Janíčko, ekonomický expert ČMKOS) a v neposlední řadě zástupci výzkumné sféry (Ivo Šlosarčík, Jean Monnet Centre of Excellence, UK Praha a Jana Vavrečková z Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí VÚPSV).

V tiskové zprávě EP, jejíž klíčové body byly účastníkům semináře k dispozici, se mimo jiné uvádí, „že členskými státy EU, které se rozhodnou přechodná opatření omezující volný pohyb osob na trhu práce prodloužit, europoslanci doporučují, aby tak učinily na základě důkladné analýzy ohrožení jejich pracovního trhu.“ Je konstatováno, že ve státech, které pracovní trh otevřely bez omezení už 1. 5. 2004 (k tomuto datu otevřely svůj pracovní trh občanům osmi nových členských států s komunistickou minulostí pouze Velká Británie, Irsko a Švédsko, vůči zbývajícím dvěma přistupujícím zemím, tj. Maltě a Kypru, nebyla ze strany zemí EU 15 žádná restriktivní opatření bránící volnému pohybu osob na trhu práce uplatněna) nedochází k napětí a obavy z masivních imigračních toků se ukázaly jako neopodstatněné.

Zpráva EP dále uvádí, „že některá opatření uplatňovaná v zemích EU 15 lze považovat za přísnější omezení volného pohybu pracovníků z nových států, než byla opatření uplatňovaná ke dni podpisu Smlouvy o přistoupení. EP zároveň konstatuje, že nemožnost získat ve většině států původní EU 15 řádné zaměstnání ještě více nepomohla nelegální práci, podpoře stínové ekonomiky a vykořisťování pracovníků.

Kritizováno je rovněž upřednostňování dlouhodobých rezidentů z třetích zemí na trhu práce proti občanům nových členských zemí EU. Europoslanci proto členské státy vyzývají, aby zaručily uplatňování preferenčního pravidla

zakotveného v doložce o zachování současného stavu Smlouvy o přistoupení, podle které mají při obsazování volného pracovního místa státní příslušníci zemí, které do EU vstoupily 1. 5. 2004, přednost před státními příslušníky zemí, které členy EU nejsou. EP ve své zprávě rovněž uvádí, že je nutné co nejdříve vypracovat pravidla postupu pro uplatňování tohoto preferenčního pravidla.

Podle zprávy EP oznámily zrušení restrikcí k 1. 5. 2006 vůči nově přistoupivším postkomunistickým zemím zatím Finsko, Španělsko, Portugalsko a Řecko. Zrušit omezení s platností od 1. 1. 2007 navrhla nizozemská vláda. Dánsko plánuje postupné úplné pracovního trhu během příštích tří let. Na rigorózních restrikcích trvají zejména Německo a Rakousko, z ostatních zemí Itálie a Francie hodlají postupně zohlednit potřeby určitých sektorů (jinými slovy připustit selektivní kvótami omezenou imigraci pracovních sil z nových členských zemí podle potřeb jednotlivých sektorů svých hospodářství, resp. neuspokojené poptávky po specifických profesích ve vybraných sektorech).

Ze slov přítomných europoslanců jednoznačně vyplynulo, že důvodem přetrvávajících restrikcí bránících volnému pohybu osob na trhu práce mezi jednotlivými členskými státy EU jsou jednoznačně psychologicko-politické faktory, nikoliv faktory ekonomické. Nejčastěji uváděnými argumenty pro ochranu národních trhů práce na straně zemí EU 15 jsou zejména obava ze ztráty pracovních míst (resp. jejich obsazení imigranty), obavy z poklesu mezd (protože nově příchozí pracovníci by byli ochotni pracovat za nižší mzdy), případně zvýšené nároky na čerpání sociálních dávek ze strany imigrantů. V zemích s relativně vysokou mírou nezaměstnanosti (typicky Německo, zejména bývalé Východní Německo) by politici jen obtížně obhajovali myšlenku otevření pracovního trhu občanům z nových zemí EU. Zazněl rovněž názor, že „z technického hlediska“ se otevření pracovního trhu obávají zejména ty země EU 15, kde neexistuje institut minimální mzdy. Všechny dosud realizované studie (např. zpráva Csaby Öryho) však prokazují, že úplné otevření pracovního trhu ve výše uvedených zemích nevedlo k hromadnému přílivu pracovníků z nově přistupivších zemí a důsledky tohoto kroku byly pro národní ekonomiky převážně pozitivní. I s ohledem na výše uvedené bylo konstatováno, že ČR by měla zcela otevřít pracovní trh pro pracovníky z Bulharska a Rumunska bezprostředně po vstupu těchto států do EU.

Na semináři mimo jiné rovněž zaznělo, že daleko větší problém než příliv pracovních sil ze zahraničí z hlediska národních ekonomik představuje problém přistěhovalectví, a to zejména z nečlenských zemí EU. V této souvislosti bylo jako pozitivní příklad uváděno Španělsko, které legalizovalo pobyt relativně velkého počtu nelegálně přistěhovaných osob na svém území.

Ze strany představitelů podnikatelského sektoru zazněl názor, že z hlediska mobility firem a firmami poskytovaných služeb je problémem rovněž „konkurence“ jednotlivých zemí v podobě legislativních opatření upravujících pracovní podmínky zaměstnanců. V nových členských zemích jsou předpisy upravující pracovní podmínky zpravidla „měkčí“ než ve starých členských zemích EU 15, což přispívá ke konkurenční výhodě firem z nových členských zemí EU. Firmy z nových členských zemí mají tendenci „vyvážet“ legislativní opatření platná na území státu svého působiště i do zemí EU 15, což naráží na odpor odborových svazů a dalších organizací zaměstnanců v těchto zemích (v rámci semináře byl uveden i konkrétní případ firmy z Estonska, která získala v rámci výběrového řízení zakázku ve Švédsku, ale díky „blokádě“ ze strany některých švédských odborových organizací pro nedodržování zvyklostí na švédském trhu práce byla nakonec nucena na její realizaci rezignovat). V této souvislosti se nabízí analogie s konkurencí v oblasti daňové a dlouhodobým procesem harmonizace v této oblasti v rámci EU. Bude i pracovní legislativa další oblastí, kde bude nutno harmonizovat podmínky mezi členskými státy EU?

Podle šetření VÚPSV se mobilita pracovní síly v ČR týká zejména kvalifikovaných pracovníků ze sektoru zdravotnictví, IT a manažerů. Po těchto profesích je také poptávka v zemích EU 15 obecně nejvyšší. Je to právě vysoce kvalifikovaná pracovní síla, která je předmětem konkurence nejen mezi zeměmi EU, přičemž pohybu vysoce kvalifikovaných pracovníků jsou pracovní trhy členských států EU zpravidla otevřeny. Hlavním motivem odchodu českých kvalifikovaných pracovníků do zahraničí jsou podle zjištění VÚPSV (a podle očekávání) důvody ekonomické. Vzhledem k poměrně značným rozdílům v ekonomické úrovni mezi zeměmi EU 15 a nově přistoupivšími zeměmi lze proto hovořit o nebezpečí tzv. „brain-drain“. Pro nové členské země EU by odchod vysoce kvalifikovaných pracovníků do zahraničí nemusel být nevýhodný, pokud by se podařilo zajistit podmínky, za kterých by se v budoucnu byli ochotni vracet zpět do země, případně takové podmínky, kdy by jejich odliv byl nahrazen příchodem vysoce kvalifikované pracovní síly z jiných zemí.

Na závěr několik čísel dokumentujících, že míra pracovní mobilita v zemích EU 25, resp. EU 15 není, alespoň v porovnání s USA, na příliš vysoké úrovni (následující údaje byly převzaty ze stránek věnovaných Evropskému roku mobility pracovníků http://europa.eu.int/comm/employment_social/workersmobility_2006/index.cfm?id_page_category=FF&language=EN). Podle zjištění *Labour Force Survey 2004* (Eurostat) 8,2 % zaměstnanců v zemích EU změnilo v roce 2003 pracovní místo (yearly job-to-job mobility). Mezi jednotlivými členskými zeměmi EU jsou v hodnotách tohoto ukazatele značné rozdíly – v Dánsku a Velké Británii se pohybuje kolem 13 %, zatímco například ve Švédsku a Řecku pouze

kolem 5 %. Podle stejného zdroje 40 % pracujících populace v 9 členských státech EU pracovalo u stejného zaměstnavatele po dobu delší než 10 let, průměr (tj. podíl zaměstnanců pracujících u jednoho zaměstnavatele déle než 10 let) za všechny členské země se pohybuje kolem 38 % pracujících populace. Pracovníci v zemích EU zůstávají v jednom zaměstnání v průměru 10,6 let v porovnání s průměrným údajem 6,7 roku v USA.

Přibližně 1,5 % obyvatel EU 25 žije a pracuje v jiném členském státě, než je země jejich původu. Za uplynulých 30 let se tato hodnota prakticky nezměnila. Každoročně v průměru 7,2 % občanů EU změnil bydliště, z čehož 15 % uvádí jako hlavní důvod této změny pracovní důvody (změnu pracoviště). Pro srovnání – v USA činí odpovídající hodnoty 16,2 % (osob, které změnil ročně místo bydliště) a 17 % (těch, u nichž hlavním důvodem změny bydliště byly pracovní důvody).

Podíl osob dojíždějících pravidelně do zaměstnání do jiného členského státu EU (beze změny bydliště) v posledních letech stabilně roste, nicméně zůstává stále na relativně nízké úrovni. Belgie s 1,7 % vykazuje nejvyšší podíl rezidentů pracujících v některém ze sousedících států. V průměru pouze 0,2 % pracujících ze zemí EU 15 dojíždí do zaměstnání do jiné členské země EU.

Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že přístupy zemí EU 15 k otevření pracovního trhu nově přistoupivším zemím se poměrně značně liší. Z dosavadního vývoje je však zřejmé, že obavy z masového přílivu pracovníků z nových členských zemí EU do zemí, které pracovní trh zcela otevřely, byly zcela neopodstatněné. Jistý problém do budoucna zejména z hlediska volného pohybu služeb může představovat odlišná legislativa upravující pracovní podmínky v jednotlivých členských zemích a jejich „export“ v rámci EU. Vzhledem k nízké úrovni mobility motivované pracovními důvody v průměru za země EU by odstranění restrikcí bránících volnému pohybu pracovních sil a uvolnění pracovní legislativy mohlo být prvním krokem na cestě k větší konkurenceschopnosti „evropské“ ekonomiky.

Petr Sunega
petr.sunega@soc.cas.cz

Poznámka: tým Socioekonomie bydlení, jehož je autor členem, řeší pod vedením Ing. Mgr. Martina Luxe projekt „Analýza opatření bytové politiky směřujících k podpoře flexibility práce v ČR“ podpořený Ministerstvem pro místní rozvoj. Cílem projektu je komplexní analýza vlivu právního důvodu užívání bytu (typu bydlení) a existujících i potenciálních nástrojů bytové politiky včetně regulace nájemného na faktickou i anticipovanou vnitřní mobilitu pracovní síly v České republice. Podrobnosti na <http://seb.soc.cas.cz>.

»

Jak se lidé stěhují v rámci České republiky aneb vnitřní migrace v České republice ve srovnání s jinými evropskými zeměmi

Klíčová slova: vnitřní migrace, mezinárodní srovnání, čistá a hrubá míra migrace, Courgeanovo K, důvody stěhování, flexibilita práce

hodnoty hrubé míry migrace¹ patří Česká republika k zemím s velmi nízkou úrovní vnitřní migrace. Porovnáme-li však čistou míru migrace² v roce 1999, Česká republika výrazně převyšovala své postkomunistické sousedy. Česká republika se tedy vyznačovala na konci devadesátých let výraznější migrací pouze do určitých regionů (viz tabulku 1).

Tabulka 1: Čistá a hrubá míra migrace ve vybraných zemích Evropy

	Hrubá míra migrace		Čistá míra migrace		Podíl čisté migrace ¹	
	1992	1999	1992	1999	1992	1999
Dánsko	3,38	3,41	0,090	0,095	2,66	2,77
Velká Británie	2,70	n.a.	0,132	n.a.	4,88	n.a.
Německo	1,88	n.a.	0,152	n.a.	8,09	n.a.
Švédsko	1,63	1,87	0,095	0,182	5,83	9,75
Nizozemí	1,63	1,69	0,079	0,063	4,85	3,75
Belgie	1,26	1,28	0,123	0,086	9,77	6,73
Rakousko	n.a.	0,93	n.a.	0,054	n.a.	5,79
Itálie	0,54	n.a.	0,097	n.a.	17,94	n.a.
Španělsko	0,53	0,76	0,043	0,099	8,12	12,96
Maďarsko	1,49	1,32	0,094	0,054	6,30	4,11
Rumunsko	n.a.	1,23	n.a.	0,013	n.a.	1,09
Estonsko	0,87	0,53	0,203	0,024	23,24	4,64
Česká republika	0,57	0,50	0,009	0,063	1,64	12,61
Polsko ²	0,37	0,29	0,053	0,033	14,48	11,20
Slovinsko	n.a.	0,30	n.a.	0,021	n.a.	7,15
Slovensko ³	n.a.	0,22	n.a.	0,023	n.a.	10,25

Zdroj: Huber (2005 : 20).

- (1) Podíl čisté míry migrace k hrubé míře migrace.
- (2) Data pro rok 1992 jsou nahrazena daty z roku 1990.
- (3) Data pochází z roku 2000.

Vnitřní migrace je proces, při němž se lidé stěhují mezi územními celky v rámci jednoho státu či federace. Údaje o této prostorové mobilitě jsou sledovány v téměř každé zemi příslušným statistickým úřadem, a tak by se zdálo, že provést mezinárodní srovnání je velmi snadné. Opak je však pravdou. Mezinárodní srovnání vnitřní migrace naráží na mnohá úskalí, neboť neexistuje mezinárodní konsensus, který by harmonizoval způsob měření vnitřní migrace. Každé mezinárodní srovnání se tedy musí vyrovnávat s různou metodikou a kvalitou sběru i zpracování dat, stejně jako s různým územním rozdělením jednotlivých zemí či odlišnou definicí migranta (Bell 2003).

Huber (2005) srovnával vnitřní migraci ve vybraných evropských zemích na začátku a na konci devadesátých let. Ze srovnání (viz tabulku 1) vyplývá významný rozdíl mezi západní Evropou (Dánsko, Velká Británie, Německo, Švédsko, Nizozemí, Belgie) a zeměmi bývalého východního bloku s výjimkou Maďarska. Jižní středomořské země reprezentované Itálií a Španělskem se svou mírou migrace spíše blíží postkomunistickým zemím. Za povšimnutí jistě stojí i fakt, že ve všech zemích západní Evropy došlo mezi lety 1992 a 1999 ke zvýšení míry migrace, avšak v bývalých komunistických zemích tomu bylo právě naopak. S ohledem na

Rees a Kupiszewski (1999) porovnávali vnitřní migraci ve vybraných zemích pomocí jiného indexu, Courgeanova K³, který se snaží překonat rozdíly v počtu územních jednotek mezi státy, a došli k obdobným výsledkům jako Huber (2005) na základě ukazatele hrubé míry migrace. Výraznější odlišnost byla patrná pouze u Velké Británie a Maďarska, které se po seřazení zemí podle intenzity vnitřní migrace umístily na nižších pozicích než po seřazení podle hrubé míry migrace (viz tabulka 2). Podle intenzity vnitřní migrace lze odlišit tři kompaktnější skupiny zemí. Do první skupiny patří země, jejichž obyvatelé nejvíce migrují

¹ Hrubá míra migrace je definována jako polovina součtu přistěhovalých a vystěhovalých mezi regiony (územními jednotkami) k počtu obyvatel. Migrace je sledována v Německu a ve Velké Británii pro regiony NUTS I (podle klasifikace Eurostatu), v Dánsku, Estonsku a Slovinsku pro regiony NUTS III a v ostatních zemích jsou data měřena pro regiony NUTS II.

n.a. – data nejsou dostupná.

² Čistá míra migrace je definována jako součet absolutních hodnot rozdílů počtů imigrantů a emigrantů do regionu vzhledem k počtu obyvatel.

³ Courgeauovo K lze vypočítat použitím lineární regrese pro podíl migrujících (M) k počtu obyvatel (P) pro n regionů, tj. $M(n) / P$:
 $M(n) / P = a + K \ln(n)$, kde a je rovno nule a K je sklon regresní funkce.

Tabulka 2: Intenzita vnitřní migrace (Courgeauovo K) ve vybraných evropských zemích a letech

Země	Courgeauovo K	
	osmdesátá léta (rok)	devadesátá léta (rok)
Dánsko	1,21 (1985)	1,15 (1998)
Švédsko	0,69 (1988)	0,74 (1998)
Švýcarsko	0,69 (1984)	0,73 (1996)
Finsko	0,74 (1984)	0,71 (1994), 0,75 (1996)
Norsko	0,71 (1984)	0,71 (1994)
Nizozemsko	0,58 (1984)	0,61 (1994)
Francie	0,56 (1982-90)	–
Velká Británie	0,54 (1980-81)	0,52 (1990-91)
Německo	0,21 (1984)	0,47 (1993), 0,51 (1994)
Estonsko	–	0,33 (1995)
Portugalsko	0,41 (1979-81)	0,28 (1989-91)
Maďarsko	0,27 (1984, P)	0,26 (1994, P)
Maďarsko	0,56 (1984, T)	0,20 (1994, T)
Česká republika	0,31 (1984)	0,21 (1994)
Španělsko	0,17 (1988)	0,21 (1994)
Itálie	0,21 (1984)	0,19 (1994)
Slovensko	–	0,18 (1996)
Rumunsko	0,13 (1984)	0,16 (1994)
Polsko	0,24 (1984)	0,15 (1994)

Poznámky: Maďarsko: P – trvalá migrace, T – dočasná migrace.

Zdroj: Rees P, Kupiszewski M (1999: 22).

(intenzita migrace nad 0,70), tj. konkrétně skandinávské země (Dánsko, Švédsko, Finsko, Norsko) a Švýcarsko. Další skupinu představují Nizozemí, Francie, Velká Británie a Německo po sjednocení (intenzita migrace 0,69 – 0,50) a do poslední skupiny byly zařazeny jižní země (Španělsko, Itálie a Portugalsko) spolu s postkomunistickými zeměmi (Maďarsko, Česká republika, Slovensko, Rumunsko, Polsko).

Rees a Kupiszewski (1999) uvádí možné důvody rozdílné intenzity migrace v různých zemích. V první skupině jsou zařazeny země, které se vyznačují vysokým příjmem na obyvatele, širokou nabídkou vlastnického a nájemního bydlení a mladí lidé jsou schopni se brzy odstěhovat z domova rodičů. Naproti tomu v zemích, které prošly transformací, snižuje mobilitu faktický nedostatek bytů nebo jejich finanční nedostupnost pro mladé domácnosti. V jižních evropských zemích hraje roli odkládání manželství a porodů do vyššího věku (dospělé děti zůstávají s rodiči mnohem déle než v severovýchodních zemích) a omezené možnosti pro mladé lidi a mladé páry na trhu bydlení. Ve Velké Británii může být příčinou nízké míry migrace vysoký podíl vlastnického bydlení. Mezi osmdesátými a devadesátými lety v transformujících se zemích migrace poklesla, zřejmě v souvislosti s ekonomickými dopady transformace, zatímco v Německu po sjednocení migrace významně vzrostla pravděpodobně v důsledku intenzivní migrace mezi bývalým Východním a Západním Německem (viz tabulku 2).

Na základě obou výše uvedených srovnání se Česká republika řadí k zemím s velmi nízkou mírou prostorové mobility. Pravděpodobně, stejně jako v jiných socialistických zemích, nivelizované životní podmínky před rokem 1989 dostatečně nemotivovaly obyvatelstvo k přesídlování a vysoké ceny bytů v posledních deseti letech tento trend ještě podpořily. Nutno však říct, že počet stěhování v rámci ČR v roce

1980 dosahoval přes čtvrt miliónu, v roce 1996 činil 164 tisíc a ani při lokálním maximu v roce 2002 nedosáhl 200 tisíc. Časový úsek od roku 1980 do 2004 můžeme rozdělit podle vývoje do dvou částí, nejprve pokles až do roku 1996, pak následoval vzestup, i když ne každoročně a ne k výchozím hodnotám roku 1980. (ČSÚ 2005)

Mezi nejčastěji uváděné důvody stěhování v roce 1998 patřilo „následování rodinného příslušníka“ a dále pak „bytové důvody“ (VÚPSV 1999). Podíl obyvatel, kteří se stěhovali z bytových důvodů, se v letech 1990 až 1998 vlivem menší dostupnosti bytů oproti předchozím letům mírně snížil. K výraznému poklesu došlo u stěhování z důvodu změny pracoviště. Vzhledem k nízkému objemu prostorové mobility, jejíž příčinou je zejména špatná dostupnost bytů pro velkou část populace, jsou její sociálně-ekonomické funkce velmi omezené a negativní důsledky jsou patrné především na trhu práce (VÚPSV 1999).

Flexibilita práce je v dnešní době jedním z nejskloňovanějších pojmů trhu práce. Nízká flexibilita nekvalifikovaných pracovníků představuje značný problém. V kontinentální Evropě regionální rozdíly v nezaměstnanosti představují především regionální rozdíly na trhu nekvalifikovaných pracovních sil (Devillanova 2004). Zájem o nekvalifikované pracovníky ze strany firem jednak upadá a zároveň tito pracovníci patří k nejméně prostorově mobilní skupině. Podle šetření ČSÚ v posledním čtvrtletí roku 2005 v ČR tvoří převážnou část nezaměstnaných osoby se středním vzděláním bez maturity a se základním vzděláním. Z toho vyplývá i diferenciací míry nezaměstnanosti pro jednotlivé stupně vzdělání. Míra nezaměstnanosti u vysokoškoláků činí 2 %, u lidí s úplným středním vzděláním 5,2 %, avšak u lidí se základním vzděláním je to až 27 % a míra nezaměstnanosti středoškoláků bez maturity je 9,7 %. Z vyhodnocení vztahu vzdělání migrantů a prostorového typu stěhování (uvnitř okresů,

meziokresní, mezikrajské) v ČR v roce 2004 taktéž vyplývá výrazný rozdíl mezi nižšími a vyššími stupni vzdělání (ČSÚ 2004). U osob základního a středního vzdělání připadá více jak polovina úhrnu na stěhování uvnitř okresů, mezi vysokoškoly je zřetelně nadpoloviční podíl stěhování mezikrajského a stěhování uvnitř okresů se podílí jen čtvrtinou.

Otázkou tedy zůstává, jak se míra migrace v ČR bude dále vyvíjet, zda máme šanci se přibližovat mobilnějším zemím. Dosavadní vývoj a situace na trhu s bydlením tomu zatím nenavědčují.

Martina Mikeszová
Martina.mikeszova@soc.cas.cz

Literatura

Bell, M. 2003. *Comparing Internal Migration between Countries : Measures, Data Sources and Result*. Discussion Paper 2003/02, Queensland Centre for Population Research.

Huber, P. 2005. *Inter-regional Mobility in the Accession Countries : A Comparison to EU-Member States*. Working Paper 249/2005.

Rees, P., Kupiszewski, M. 1999. *Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: A Synthesis*. Collection Demography, Council of Europe Publishing, Strasbourg.

Devillanova, C. 2004. Interregional Migration and Labor Market Imbalances. *Journal of Population Economics*. No. 17, pp. 229-247.

ČSÚ 2005. Vnitřní stěhování v ČR 1991-2004. <http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/4029-05> [online].

»

Má právní vztah k bydlení vliv na mobilitu lidí za prací?

Klíčová slova: zamýšlená stěhování, nezaměstnanost, právní vztah k bydlení, analýzy, Postoje k bydlení v ČR 2001

Opakovaně se uvádí (a je to možné doložit na mezinárodním srovnání), že se Češi obecně stěhují méně než lidé z vyspělých zemí, zejména

pak že se méně stěhují za pracovními příležitostmi. Tento fenomén může do velké míry ohrožovat budoucí konkurenceschopnost České republiky a již dnes má zřejmě vliv na značné regionální nerovnosti v míře nezaměstnanosti u nás. Jakkoliv možností stěhování za prací je více, v tomto příspěvku bych se rád věnoval pouze ochotě odstěhovat se za prací v případě nezaměstnanosti nebo její akutní hrozby. Základní otázkou je, zda-li právní vztah k bydlení (tj. skutečnost, zda člověk bydlí v nájmu či ve vlastním, a pokud v nájmu, pak jaké nájemné hradí) má prokazatelný statisticky významný vliv na zamýšlenou ochotu stěhovat se za prací v případě nezaměstnanosti nebo její hrozby.

Výzkumem umožňujícím relevantněji měřit vliv právního důvodu užívání na potenciální stěhování za prací je výzkum *Postoje k bydlení* z roku 2001. Jednalo se o svým způsobem ojedinělý souhrnný výzkum postojů české populace k problematice bydlení. Výzkum připravil tým socioekonomie bydlení Sociologického ústavu AV ČR ve spolupráci s Ministerstvem pro místní rozvoj, realizován byl na přelomu června a července roku 2001. Šetření proběhlo formou standardního rozhovoru na vzorku 3 564 osob starších 18 let. Sběr dat zajistila ve všech velikostních kategoriích obcí agentura STEM. Výběr dotazovaných byl proveden metodou kvótního výběru, přičemž kvóty byly stanoveny tak, aby byla zajištěna reprezentativita odpovědí za celou Českou republiku. Kvótní znaky zahrnovaly pohlaví, věk, vzdělání, velikost místa bydliště a právní důvod užívání domu/bytu respondenta. Respondenti byli dotazováni na tyto hlavní problémové okruhy: charakter jejich současného bydlení včetně spokojenosti s tímto bydlením, spokojenost se širším obytným prostředím, postoje k černému trhu s byty, výdaje na bydlení a názory na jejich výši, názory na státní intervence v oblasti bydlení, ochranu práv nájemníků, historii bydlení (dráhy bydlení), předpokládaná budoucí stěhování, představy o ideálním obydlí. Kromě toho byly zjišťovány základní socio-ekonomické informace o osobě respondenta a jeho rodině.

Podle právního vztahu k užívanému bydlení

Tabulka 1: Ochota stěhování v případě nezaměstnanosti podle typu právního vztahu k užívanému bytu/domu (řádková %)

Právní důvod užívání bytu/domu	stěhování			
	rozhodně ano	spíše ano	spíše ne	rozhodně ne
Vlastník, spoluvlastník RD	6,9	18,8	40,5	33,7
Vlastník, spoluvlastník bytu	13,6	29,6	40,4	16,4
Družstevník	10,2	34,0	37,9	17,9
Nájemník obecního bytu	14,9	40,1	36,1	8,9
Nájemník soukromého bytu	26,5	39,8	25,3	8,4
Člen domácnosti vlastníka nebo družstevníka	19,4	39,8	28,0	12,8
Člen domácnosti nájemníka	19,7	43,5	25,9	10,9

Zdroj: Postoje k bydlení v ČR 2001. N = 2 310, vybráni byli pouze ekonomicko aktivní respondenti, vynechány byly navíc kategorie jiného (přechodného) bydlení a nájemního bydlení ve služebním bytě z důvodu malého počtu respondentů.

Otázka: Bez ohledu na Vaši konkrétní situaci, přimělo by Vás ke stěhování, kdybyste byl(a) nebo měl(a) být ve Vašem současném bydlišti dlouhodobě bez zaměstnání?

byli pro účel zodpovězení výše uvedené otázky (tj. zda-li právní vztah k bydlení má prokazatelný statisticky významný vliv na zamýšlenou ochotu stěhovat se za prací v případě nezaměstnanosti nebo její hrozby) respondenti nejdříve rozdělení do následujících kategorií:

- respondenti vlastníci/spoluvlastníci rodinný dům;
- respondenti vlastníci/spoluvlastníci byt v osobním vlastnictví;
- respondenti, kteří jsou nebo jejich partneři jsou členem bytového družstva s právem užívat družstevní byt;
- respondenti, kteří jsou nebo jejich partneři jsou nájemníky obecního bytu;
- respondenti, kteří jsou nebo jejich partneři jsou nájemníky bytu soukromého pronajímatele;
- respondenti bez přímého titulu k obývané nemovitosti (vlastnického poměru, nájemní smlouvy), tedy jinými slovy respondenti, kteří nemají přímý právní vztah k užívanému bydlení (standardně děti žijící u svých rodičů).

Součástí výzkumu *Postoje k bydlení 2001* byl dotaz, zda-li by respondent, bez ohledu na jeho dnešní konkrétní situaci na trhu práce, přimělo ke stěhování, kdyby byl nebo měl být v jeho současném bydlišti dlouhodobě bez zaměstnání - **43 % ekonomicky aktivních respondentů odpovědělo na tuto otázku „rozhodně ano“ nebo „spíše ano“**. Tabulka 1 udává prosté frekvence odpovědí na otázku po zamýšlené mobilitě v případě nezaměstnanosti nebo její hrozby podle typu právního vztahu k užívanému bydlení. Na první pohled je zřejmé (a hodnocení statistické významnosti to rovněž potvrdilo), že existuje významný rozdíl v odpovědích podle typu právního vztahu k užívanému bydlení.

Vliv právního vztahu k užívanému bytu/domu na ochotu stěhovat se v případě dlouhodobé nezaměstnanosti je statisticky velmi významný, ale může být přirozeně vlivem zprostředkovaným. Platí tedy, že vlastníci (a zejména pak vlastníci rodinných domů), významně méně uvažují o stěhování

v případě nezaměstnanosti nebo její hrozby než nájemníci; nájemníci v bytech soukromých pronajímatelů jsou naopak skupinou z pohledu trhu práce „nejflexibilnější“. Výše zmíněný výzkum rovněž umožnil testovat hypotézu, zda-li ochotu přestěhovat se v případě nezaměstnanosti ovlivňuje skutečnost, jaké nájemné platí respondenti v nájemních bytech. I tento vztah, jak ukazuje tabulka 2, se ukázal být jako statisticky významný, avšak počet hodnocených respondentů byl již relativně malý.

Největší rozdíl v zamýšlené mobilitě v případě nezaměstnanosti nebo její hrozby byl přirozeně mezi respondenty, kteří uváděli, že platí smluvní nájemné, a těmi, kteří uváděli, že platí základní regulované nájemné – typ placeného nájemného tedy opět statisticky významně ovlivňoval ochotu přestěhovat se v případě dlouhodobé nezaměstnanosti.

Ochota přestěhovat se za prací v případě nezaměstnanosti nebo její hrozby je přirozeně, jako v jiných výzkumech, ovlivněna zejména rodinným stavem (68 % ekonomicko aktivních svobodných respondentů oproti 37 % ženatých/vdaných respondentů by bylo ochotno se rozhodně nebo spíše v takovém případě přestěhovat), věkem (65 % ve věku 18-28 let, 47 % ve věku 29-38 let, 36 % ve věku 39-49 let, 29 % ve věku 50 a více let by bylo ochotno se přestěhovat), vzděláním (52 % respondentů se základním vzděláním a 51 % respondentů s vysokoškolským vzděláním), pohlavím (50 % mužů), regionem, kde respondent bydlí (zejména respondenti z Jihočeského, Ústeckého a Středočeského kraje, nejméně pak respondenti z Jihomoravského a Zlínského kraje).

Abychom mohli zjistit, zda-li má právní vztah k užívanému bytu/domu „čistý“ statisticky významný vliv na ochotu přestěhovat se v případě dlouhodobé nezaměstnanosti, bylo nutné tento vliv „očistit“ od všech ostatních podstatných skrytých (zprostředkovaných) vlivů – pomocí lineárního regresního modelu, a z důvodu malého počtu kategorií závislé proměnné též pomocí kontrolního logistického regresního modelu (ve druhém případě byla závislá proměnná rekódována do dichotomické proměnné, jež nabírala hodnoty 1, byl-li respondent určitě či spíše ochoten se za dané situace za prací odstěhovat). Bylo testováno několik regresních modelů, odstraněna

Tabulka 2: Ochota stěhování v případě nezaměstnanosti podle typu placeného nájemného (řádková %)

Typ nájemného	stěhování			
	rozhodně ano	spíše ano	spíše ne	rozhodně ne
Smluvní nájemné	25,0	43,3	24,2	7,5
Regulované nájemné - základní	15,0	35,6	40,6	8,9
Regulované nájemné – věcně usměrňované	23,1	46,2	20,5	10,3

Zdroj: Postoje k bydlení v ČR 2001. N = 339, vybráni byli pouze ekonomicko aktivní respondenti, vynechány byly navíc kategorie jiného (přechodného) bydlení a nájemního bydlení ve služebním bytě z důvodu malého počtu respondentů.

Otázka: Bez ohledu na Vaši konkrétní situaci, přimělo by Vás ke stěhování, kdybyste byl(a) nebo měl(a) být ve Vašem současném bydlišti dlouhodobě bez zaměstnání?

kolinearita vzájemně korelovaných vysvětlujících proměnných. Právní důvod užívání bytu/domu (vstupující do modelů v separátních dichotomických proměnných) vždy podstatným způsobem zvýšil vysvětlenou varianci závislé proměnné a dle hodnocení výsledných regresních koeficientů byl dokonce jedním z nejdůležitějších faktorů – zejména pak skutečnost, zda-li respondent vlastní nebo spoluvlastní rodinný dům.

Vliv regulace nájemného testovaný podobným způsobem na podsouboru respondentů žijících v nájemním bydlení již tak jednoznačný není – v případě lineárního regresního modelu se ukázalo jako důležitější, zda respondent bydlí v obecním či soukromém nájemním bydlení, než jaké platí nájemné; naopak v případě logistického modelu byl typ placeného nájemného statisticky významným faktorem, a to významnějším, než skutečnost, zda bydlí v obecním či soukromém nájemním bydlení.

Obecně lze říci, že jak právní vztah k užívanému bydlení (zejména pak vlastnictví rodinného domu), tak typ placeného nájemného (zejména pak placení regulovaného nájemného) mají s velkou pravděpodobností prokazatelně negativní statisticky významný vliv na ochotu respondentů stěhovat se za prací v případě nezaměstnanosti nebo její hrozby. Takové zjištění může být pro státní správu důležité nejen v kontextu chystané deregulace nájemného, ale také v kontextu hodnocení efektivity těch veřejných podpor, které směřují do oblasti pořízení vlastního bydlení.

Martin Lux
Martin.lux@soc.cas.cz

»

Jak se měří chudoba – absolutní, relativní a kombinované indikátory

Klíčová slova: míry chudoby, mezinárodní srovnání, metodologie, absolutní a relativní indikátory

Ve vystoupeních politiků a na stránkách denního tisku se často setkáváme s údajem, že Česká republika vykazuje nejnižší míru chudoby ze zemí EU, přesněji řečeno nejnižší míru ohrožení populace chudobou. Podle metodiky Eurostatu a dat našeho Mikrocensu 2002 je to 8 procent, tedy polovina neváženého průměru zemí EU. To je jistě potěšitelný výsledek. Používáme -li však tuto metodiku pro mezinárodní srovnání, měli bychom vědět, že jde o relativní míru chudoby odvozenou z národní příjmové distribuce, která nevypovídá o chudobě v absolutním smyslu životních podmínek.

Když se provádí porovnání mezi zeměmi, jednotné míry někde sedí lépe a někde hůře. Jednoduchost ukazatelů přitom nijak nezajišťuje věrohodnost srovnání. Kupříkladu měřítko používané Světovou bankou – jeden (či dva) dolary na osobu a den – naráží na problémy s

korektností přepočtu kupní síly, podchyčením naturálních příjmů a vůbec malou spolehlivostí statistiky příjmů v méně vyspělých zemích. Pro vyspělejší země zase takový ukazatel ztrácí citlivost – všechny střeoevropské země tak spadají do kategorie „méně než dvě procenta“ podle obou zmíněných kritérií.

Země EU jsou v porovnání s celým světem sociálně nepoměrně homogennější a statistika je v nich spolehlivější, nicméně ani zde není srovnávání chudoby jednoduché. I pokud jde o relativní míry, problémů je celá řada. Zásadní význam má stanovení hranice chudoby vůči příjmovému mediánu (což je příjem domácnosti, která je právě uprostřed, když je všechny seřadíme od nejchudších k nejbohatším). Obvyklé varianty se odvozují od 40, 50 či 60 procent mediánu. OECD používá hranici 50 procent, EU hranici 60 procent. V obou případech jde o volbu arbitrární.

Určení příjmové hranice není ovšem jediným problémem. Od zjištění příjmů ke stanovení chudoby vede několik kroků a každý z nich je opět určitou volbou. Nejprve se musí příjmy různě velkých domácností převést na nějakou společnou jednotku. Za komunistických časů se příjmy přepočítávaly na osoby, což bylo jednoduché a navíc i oprávněné. To proto, že rodinné rozpočty byly přetíženy výdaji na potraviny (které strmě rostou s počtem členů), přičemž ostatní náklady byly nízké (bydlení bylo levné a zařízení se kupovalo jednou za život). Takzvané úspory z počtu, odpovídající sdíleným nákladům celé rodiny bez ohledu na počet členů, byly proto malé.

Od roku 1989 se spotřební koš domácností změnil. Přibližujeme se Západu v poklesu podílu výdajů na potraviny a růstu výdajů na bydlení. Přes proběhlé změny nás ale od typického rodinného rozpočtu vyspělé západní země ještě dělí kus cesty. Vezmeme-li položky stravování (včetně alkoholických nápojů a tabáku) a odívání, pak k roku 2000 činil jejich podíl v zemích evropské patnáctky podle posledních srovnatelných údajů Eurostatu 24 procent, u nás však 30 procent.

Používaných variant přepočtu příjmů domácností na tzv. ekvivalentního dospělého je více. Nyní se nejčastěji používá výpočet podle nové metodiky Eurostatu, kde vzorec bere v úvahu jen první dospělou osobu v domácnosti jako jednu celou, přičemž další osoby započítává jednou polovinou a každé dítě (do 13 let) necelou třetinou. To znamená, že pár se dvěma dětmi se rovná zhruba dvěma „ekvivalentním dospělým“. Podíl populace nacházející se pod takto měřenou hranicí „ohrožení chudobou“ na 60 procent mediánu přepočtených čistých příjmů domácnosti dává tedy v EU 15 procent populace, u nás zmíněných 8 procent.

Uvedený postup je vůči české realitě posunut ve dvou směrech. Vzorec především uvažuje vyšší úspory z počtu, než jaké u nás jsou, s ohledem na nižší sdílené výdaje domácností. Druhým problémem jsou náklady na děti. Výdaje na děti do 13 let jsou metodikou Eurostatu odhadnuty na zhruba 60 procent nákladů na

dospělého, u nás je to však podle šetření ČSÚ z roku 2003 asi 70 procent. Přepočtem jsou tedy relativní výdaje u větších domácností (rodin s dětmi) podceněny a u malých domácností (jednotlivců a dvojic) nadceněny – tím je o něco podceněna i chudoba dětí, která ovšem i beztak dosahuje dvojnásobku průměru.

Uvedené korekce výpočtu by nicméně nic nezměnily na faktu, že Česká republika je zemí s nejmenší relativní mírou ohrožení příjmovou chudobou. Je to založeno v jejích tradicích nepříliš strmého rozdělení příjmů a po roce 1989 pak dáno relativní stabilitou nejnižších příjmů dosahovanou rovněž s pomocí velmi cílených sociálních transferů. Ani subjektivně však není chudoba vysoká - podle šetření ČSÚ z roku 2001 se za chudé považovalo 16 procent osob nad 16 let, přičemž přesnější formulace otázky pak dává hodnotu poloviční.

Jestliže od relací odvozených od národní příjmové distribuce přejdeme k absolutním indikátorům deprivace v uspokojování potřeb, podmínkách bydlení a vybavení domácnosti, situace se mění a distance mezi starými a novými zeměmi EU narůstá. Zde je ovšem možností indikace ještě neporovnatelně více a pionýrem, pokud jde o mezinárodní komparace, je OECD. Při kombinaci relativních příjmů a čtyř hledisek absolutní deprivace, dosahuje chudoba v České republice dvojnásobku průměru evropské patnáctky. Nicméně stále předstihujeme Portugalsko, Řecko a těsně i Itálii. K širší definici chudoby, vypovídající srovnatelně o životních podmínkách, směřují rovněž nové analýzy Eurostatu.

Jiří Večerník
jiri.vecernik@soc.cas.cz

»

Nová francouzská revoluce – aneb k událostem ve vyspělém post-industriálním státě ⁴

Klíčová slova: sociální protesty, Francie, CPE, trh práce, ekonomická racionalita, historický vývoj

Říká se, že kapitalismus a demokracie ve světě začaly Velkou francouzskou revolucí. Jednou z klíčových systémových změn, kterou takto začínající kapitalismus vybojoval, bylo nové pojetí práce a zaměstnání. Místo poddanského systému podřízení pracovníků feudálními vlastníky vzniká volnost pohybu lidí a dobrovolnost vstupu a výstupu ze zaměstnání. Je to výhoda i pro kapitalisty, protože kapitál, na rozdíl od půdy, vyžaduje také neomezený pohyb podle příležitostí. Trh práce je vlastně nejtýpičtějším produktem kapitalismu. Za ideálních podmínek je pracovník (nabídka) rovnocenným partnerem kapitalisty (poptávka) a výsledná cena (mzda) je určena nezávisle na

⁴ Materiál k diskusi, respektive podklad k zamyšlení nad tím, co všechno by s nedávnou francouzskou revolucí mohlo souviset. Nemám pochybnosti o tom, že Francouzi jsou z Evropanů sociálně nejpřemýšlivější a když už se nechají takto spontánně zmanipulovat, tak za tím musí něco být.

jejich vůli. Vrcholem kapitalistické organizace práce se stal pružný pracovní kontrakt, v němž se zachovala svoboda odstoupení od kontraktu pro obě strany. Právo na neomezované „hire and fire“ (najímání a propouštění) umožnilo optimalizovat efektivitu výroby, čímž kapitalismus začal vítězit nad všemi jinými organizacemi práce.

Je tomu tak však i nadále? Jak vyplývá z nedávných francouzských nepokojů, ideál kapitalistického pracovního trhu, k němuž se navrhované změny chtěly přiblížit ⁵, se setkal s hlubokým nesouhlasem. Člověk se ve výrobě dostává do pozice obdobné jako u materiálových vstupů, kde se uplatňuje jiný převratný prvek ekonomie a to systém just-in-time. Jeho osobní jistota musela ustoupit logice efektivnosti. To je fenomén značně revoluční, i když ne až tak nový. Je zajímavé, že nejmenší míra solidarity s francouzskými postoji přichází z post-komunistických zemí. Zřejmě až osobní zkušenosti z totality nabízejí lidem možnost pochopení jak hluboce nesystémová a kontraproduktivní je snaha nahradit pružný pracovní kontrakt kontraktem vázané práce. Když už jednou chceme kapitalismus, musíme ho chtít se vši svou logikou. To, že kapitálu mají rozkazovat kapitalisté (tj. jeho vlastníci) a nikoli politici (jako za stalinismu) nebo pracovníci zaštitěni odbory (jako v Titově Jugoslávii) nebo imámové (v Íránu), není v západní Evropě pro všechny tak zřejmé. Volný pracovní kontrakt je sice ideální pro tržní alokace, je ale v konfliktu s pocitem osobní svobody a tím i s demokracií.

Zásadní rozkol s tržním kontraktem práce přinesli bolševici. Za Stalina se postavení práce dokonce vrátilo až do doby nevolnictví. I na tom někteří nalézají pozitiva: nucená práce osvobozuje nevolníky ze strachu před nezaměstnaností. Západoevropští socialisté a duch japonských zaibatsu to řešili také po svém: využívali toho, že industriální výroba vyžadovala pravidelnost rytmu a trvalost návyků práce a zabudovali tuto věrnost práci do kontraktů. To jistý čas fungovalo. Stálost kontraktu a procedurální nákladnost rozvázání pracovního poměru totiž jen replikovaly přirozenou stabilitu kontraktů **průmyslového věku**: každý pracovní poměr vyžadoval počáteční investici času a peněz na získání pracovního fortelu a přizpůsobení se kolektivním rituálům. Pracovní odchod pak často znamenal ztrátu této investice a nutnost vynaložení nové, kterou musel nést jak pracovník, tak podnik. Ideální proto bylo vynaložit tuto investici pouze jednou za život. O pracovníka se tak pečovalo v tomtéž podniku od kolébky až do hrobu. Případné výkyvy v nabídce a poptávce práce se vykrývaly bohatými mzdovými rezervami, všemožným pojištěním a státními intervencemi. Vývoj pracovního zajištění vrcholil v 80. letech minulého století. V USA zašli nejdále

⁵ Podobnou reformu pracovních kontraktů provedlo v 90-tých letech například Dánsko a od té doby se řadí mezi konkurenčně nejschopnější země v Evropě. Samozřejmě nízká míra regulace pracovního trhu je v liberálních ekonomikách, mezi něž se řadí Hong Kong, Singapur, USA nebo Estonsko.

v automobilce GM a v Evropě se staly „avantgardou“ Skandinávie a Francie.

K revoluci se však schylovalo tím, jak do technologií začala stále více zasahovat věda, elektronika a virtuální služby a současně se znovoutvíraly světové trhy. Zrychlení inovačních cyklů a možnosti outsourcingu v globalizovaném prostředí nabídky a poptávky komodit začaly bořit pracovní jistoty. Éra industriální společnosti skončila pádem příkazové ekonomiky v Evropě i Asii na začátku 90. let. Vázané pracovní kontrakty přestaly plnit svou stabilizační funkci, protože technologie a zručnosti rychle zastarávaly a navíc výroba se musela stále rychleji přizpůsobovat proměnám poptávky. General Motors, jako bývalá největší firma světa, stojí nyní pro své závazky pracovních jistot před bankrotem, skandinávské a post-komunistické země se musely odrazit ode dna a projít reformní katarzí v letech 1990-93, zatímco Francie pokračovala ještě dlouho bez reformem.

Zhruba od poloviny 90. let 20. století se stává mantrou podnikatelů slovo „konkurenceschopnost“ (competitiveness). Tou se v podstatě rozumí přizpůsobování se podmínkám post-industriální ekonomiky v oblasti mezinárodně obchodovatelných statků. Tvrdost této domény se ale netýká mezinárodně **ne**obchodovatelných statků. Tam je konkurence stále jen lokální a místní pracovní rigidity jí tolik nevadí. Francie je země s nižší mírou ekonomické otevřenosti světu, uzavřená navíc kulturně sama do sebe. Šok globalizace na ni doléhal pomaleji než na malé země a na otevřenější Německo nebo Británii. Vrcholnou „vymožeností“ francouzských socialistů byl nedávný zákon o zkrácení pracovní doby při zachování platů. Za následky neoprávněného zvýšení jednotkových pracovních nákladů a mzdovou rigiditu však někdo jednou bude muset zaplatit účet. Ve Francii totiž platilo od roku 1973, že pracovní výpověď musí být „zdůvodněná“ a „oprávněná“, což posuzuje odborová organizace. Propuštění podle tehdy standardních kontraktů na dobu neurčitou (tzv. CDI) bylo snadné pouze po dobu prvního měsíce (někde až do 3 měsíců). Zbavit se nevykonných nebo nepotřebných zaměstnanců bylo pak značně nákladné, ne-li přímo nemožné.

Opakem systému just-in-time je situace utopených nákladů (sunk costs). Tato je postrachem všech podnikatelů a týká se nejen kapitálových statků. V případě takové investice do vstupů (obecně půda, reality, kapitál, ale i pracovníci), kterých se nelze zbavit, jakkoli se ukážou být později neupotřebitelné, proto výraz „utopené“ náklady. Jinými slovy jejich náklad je čistou ztrátou. Pracovní kontrakt typu CDI se ve Francii stal zdrojem takto utopených nákladů, což francouzskou konkurenční schopnost táhlo ke dnu. Nové kontrakty se proto začaly uzavírat na dobu určitou (tzv. CDD), což je konfliktní politikou a jen dočasným řešením z nouze. Bylo zřejmé, že prolomit nezaměstnanost ve výši 10 % (respektive 20 % u mladých lidí a 50 % u dětí přistěhovalců) beze změny v politice pracovních kontraktů CDI nebude možné. Vláda nakonec

zareagovala a v rámci zvýšení efektivity malých podniků zavedla v srpnu 2005 zákon, jehož prostřednictvím vedení podniků do 20 zaměstnanců získala právo rozvázat pracovní poměr bez udání důvodů.

Z tohoto hlediska je zajímavé porovnání Francie s českou realitou pracovních kontraktů. Smlouvy na dobu neurčitou jsou přežitkem z doby zákonné povinnosti pracovat, který jednoznačně podporují odboráři. Podobně jako ve Francii výpověď (u nezávažných případů u nás nejrychleji do 2 měsíců) musí být zdůvodněná a to dokonce několika písemnými zápisy. Zaměstnavatelé by ale dávali přednost smlouvám na dobu určitou, jenže v ČR jsou zákonem omezeni a mohou s pracovníkem uzavřít jen dvě takové smlouvy po sobě. Další smlouvy s tímž pracovníkem už musí být na dobu neurčitou. Výjimkou mají akademická pracoviště, kde smlouvy na dobu určitou mohou být uzavírány bez omezení. Ekonomicky čistějším tržním řešením (tj. přiblížení se nárokům just-in-time a skutečně podaným výkonům na výstupu) by proto bylo častější používání dohod o provedení práce a dohod o pracovní činnosti. Prvně jmenované jsou zákonem omezeny (v rozsahu max. 100 hodin ročně), protože jejich daňová a odvodová zjednodušení (což je pro zaměstnavatele jasné pozitivum) jsou v konfliktu s fiskálními odvody. Poslední možností je práce na živnostenský list. To by měla být vlastně ta pravá kapitalistická forma zaměstnání, protože cena práce se vyjednává pokaždé znovu a závisí na výkonu, nikoli na počtu hodin odsloužených na určeném místě. Širší využívání této formy u nás je striktně omezeno zákonem č. 435/2004 Sb. o nelegalitě tzv. Švarc-systému. Metlou proti větší pružnosti trhu práce v Česku je dále například omezení na přesčasy a zavádění docházkových knih, kde práce nad (nebo mimo) oficiální pracovní dobu je interpretována jako přesčas, který se musí honorovat (často s příplatky) a odvádět z něho příslušné odvody. Nově chystaný zákoník práce by měl přinést větší pružnost ve způsobu honorování práce i tam, kde pracovní výpadky nejsou způsobeny zanedbáním zaměstnavatele (například při dočasném nedostatku zakázek) nebo při nárazových pracích (nával zakázek).

Závěr porovnání: Situace v Česku a ve Francii se v otázkách pracovních kontraktů až tak moc z obecného pohledu neliší. V obou zemích pracovní kontrakty odrážejí převažující „měkké“ socialistické pracovní preference, což je v rozporu s otevřeností jejich ekonomik vůči globalizovaným světovým trhům. Konkurenční schopnost v oblasti obchodovatelných komodit vyžaduje, aby pracovní vstupy byly flexibilnější a zaměstnanecké kontrakty volnější, jak se to ve světové ekonomice stává více standardem.

Nový zákon se ve Francii osvědčil (alespoň z pohledu podnikatelů) a proto v lednu 2006 premiér de Villepin přišel s iniciativou „loi sur l'égalité des chances“ (zákonem na vyrovnání šancí), mezi jehož cíle patřilo zvýšení poptávky podniků po práci hlavně mezi nezaměstnanými a odstranění některých zneužívaných privilegií

státu blahobytu. Jako pilotní projekt byla navržena norma CPE (contrat première embauche), podle níž se u pracovníků do 26 let prodlužuje zkušební doba na 2 roky, kdy je výpověď možná i bez udání důvodu.

Z hlediska ekonomické logiky pracovního trhu to zní racionálně: noví pracovníci jsou mimořádně riskantní investicí s jasnými prvky utopených nákladů. Nemají pracovní historii, jejich schopnost adaptace je neznámá a počáteční vklad zaměstnavatele na jejich zapracování je často vyšší než samotná mzda. Vláda usoudila, že při standardním ústavním postupu by nový zákon neprošel a proto střelila od boku. Podle francouzské ústavy (článek 49.3) se každý takový zákon totiž musí veřejně projednávat a v tomto případě vláda nechtěla riskovat, že by ho odbory zcela jistě vetovaly. To byl možná omyl⁶, ale vláda zřejmě chtěla pokračovat tímto směrem ještě dál. Tím se následné protesty staly vlastně opozicí proti něčemu zásadně jinému, než jen proti v podstatě marginální novele pracovního práva.

Od počátku března po dobu 50 dní se ve Francii vzedmuly vlny sociálního protestu, které od pádu železné opony neměly v Evropě obdoby. Počet manifestantů byl v některé dny odhadován až na 3 miliony. Ještě více zarazující je, že téměř 80 % neprotestujících solidarizovalo s odporem proti vládě. Francouzská vzpoura se tak stala nečekaným novým mezníkem poukazujícím na závažné rozpory v chápání společenského vývoje v rozvinutém světě. Přestože pro českého nekomunisticky orientovaného občana se to zdá být celé absurdní, nepochopení je spíše na české straně.

Požadavek zaměstnavatelů na flexibilní pracovní kontrakty je ekonomicky zcela oprávněný. V zaměstnanosti v oblasti obchodovatelných statků Francouzi totiž konkurují se všemi, kdo jsou ochotni pracovat stejně výkonně a za méně peněz, respektive s těmi, kteří jsou ochotni vstupovat do kontraktů s nižší garancí ochrany práce. Nejde jen o konkurenci migrantů ze zahraničí – mezinárodní obchod je mnohem silnější pákou. Sociální ústupky (někdy hanlivě nazývané „sociální dumping“) jsou reálnou formou konkurence. Regulace stability zaměstnanosti se totiž stala tak významným nákladem, že její tíha přivádí podniky do ztráty. Dlouhodobě je sebedestruktivní. Pokud je mzdový šok rozložen mezi zeměmi asymetricky (což je zřejmě případ Francie a Itálie), pak je členství v Eurolandu (tj. v klubu 12 zemí monetární unie EU) přitěžující okolností. Nelze na něj reagovat změnou kursu a přizpůsobení musí proběhnout jen na trhu práce.

⁶ Francouzské odbory jsou jedny z nejslabších v zemích OECD. Ze strany formální organizovanosti, mohou mluvit jménem pouhých 8% pracovníků, kteří jsou v nich organizováni. To je výrazně méně než organizovanost 23% v Německu nebo 30% v Británii. Navíc jsou koncentrovány v podnicích veřejného sektoru, nad nimiž vláda má alternativní páky kontroly. Na úrovni přímých jednání s vládou by tudíž nebyly schopny dosáhnout takové vyjednávací síly, jakou jim daly spontánní občanské iniciativy na ulicích.

Požadavky zaměstnanců jsou však také legitimní. Důvody jsou částečně ekonomické, i když občanské výhrady převažují. Moderní svět spotřeby je založen na úvěrech a garancích jejich splatnosti. Kontrakt typu CPE nebo CDD takovou zárukou není a tudíž mladí lidé si bez dalších záruk nemohou pořídit byt, dům, auto nebo dražší zařízení. Flexibilita zaměstnání vyžaduje mobilitu a ta zase bez bytu a auta není možná.

Nejproblematičtější změnou je ale destabilizace životních jistot, zejména ale jistot konzumní společnosti, což je věc osobní psychiky. Francouzi jsou v tomto ohledu šampióni bonvivánství a životní pohody – není proto divu, že byli novými trendy ve světové ekonomice zaskočení jako první. Změna životního stylu a protest proti ní je jádrem francouzského problému. Slovo, které to vyjadřuje nejlépe, je „précarité“, což nelze přeložit českým „prekérnost“. Je to způsob existence v pozdně-konzumní společnosti tanzalované (relativním) nedostatkem peněz, respektive potenciálním výpadkem jistot zaměstnání a příjmů a nutností neustálého přizpůsobování se diktátu zaměstnání a pracovního trhu. Z tohoto důvodu prekaritou trpí nejen nezaměstnaní a lidé pod CPE nebo CDD, ale i ti zatím dobře pracovní zajištění, včetně samotných kapitalistů. Nejistoty a hrozba úpadku visí také nad nimi. Zdroj morální podpory protestujících a nečekané iracionální solidarity je nutno hledat zde. Efektivnost kapitalismu na straně spotřeby je normální, jeho efektivnost při výrobě však vadí.

Po pádu komunismu se zdálo, že kult věčného mládí a zábavy bude ideální kotvou stability kapitalismu. Ti skutečně mladí najednou zjišťují, že nejenže na zábavu nemají, ale jsou nuceni ji nahrazovat bojem o zdroj příjmů zaostávajících za příjmy svých rodičů a ztratit přitom ještě autonomii nad vlastním životem a volným časem. Heslo „život je jen zábava“ se pomalu mění na „život je jen práce“, jak jim to podsouvají jejich zaměstnavatelé a politici. Tato změna je těžko stravitelná pro mladého člověka, u něhož je médii šířená iluze konfrontována s tak odlišnou denní realitou.

Věc má ještě další mezinárodní rozměr, kterým se rýsuje být dvourychlostní kapitalismus, odlišovaný podle zemí a podle schopnosti lidí budovat lidský kapitál a přizpůsobovat se. Na jedné straně jsou flexibilní země, které se z chudoby prudce propracovávají nahoru (Čína, Indie, část post-komunistické Evropy a země vybavené zdroji energie) a na druhé straně stojí bývalý výkvět prosperity, v němž motiv vyrábět je potlačován motivem redistribuce a pohodlí. Zatímco v minulých 150 letech bylo průměrné tempo růstu světové ekonomiky kolem 1,6 % ročně, její růst za posledních 10 let byl téměř 4 % a pro mnohé země se růst pod 5 % nyní považuje za neúspěch. Konvergence mezi zeměmi je zdrojem změny tradičních geopolitických rovnováh a tím i rizika nových světových konfliktů. Dalším novým fenoménem je, že současně s konvergencí světové ekonomiky se prohlubují nerovnosti

uvnitř společenství na úrovni krajů, obcí a rodiny. Polarita globalizovaného světa se stává více věcí kultury a mikroúrovně, než jen HDP zemí na hlavu.

Francouzské společenské nepokoje otevřely světu nový pohled na scénáře vývoje státu a to nejen v Evropě, jakkoli se to zdá být z hlediska východoevropského post-komunismu nepochopitelné. Pád totalit a centrálního plánování nebyl až tak zásadním zásahem do vývoje kapitalismu, jak se zpočátku zdálo. Jeho tradiční rozpory mezi tržním řízením, státní ingerencí a osobními aspiracemi se nijak nezahladily. Mnohé vyspělé země se dosud nedokázaly vyrovnat se změnami v globalizované ekonomice. Navíc zde hraje roli ztráta iluze spojená s otázkou, jak se jednotlivci dokáže integrovat do takového světa. Víra v celoevropské (ne-li celosvětové) struktury, multikulturalismus a schopnosti státu zasahovat do chodu osobního života výrazně klesá a Francie je jen předvojem takových změn.

Politici neumějí zvyšovat reálné mzdy, zaměstnanost, růst nebo kvalitu vědy. Ukazuje se například, že ani státem rozvíjené univerzitní vzdělání není zárukou rozvoje lidského kapitálu. Mnohé vzdělávací obory jsou v Evropě nekvalitním pseudovzděláním a nevedou k zaměstnanosti, zatímco u jiných, většinou technicky náročných oborů, je potřeba odborníky importovat. Otázkou je, zda občanská opozice státu a podnikům má vůbec nějaký logicky konzistentní program. Myšlenky o větších vládních výdajích, sociálních výpomocích nebo vzdělávání zdarma, při současném snižování daní a zisků podniků (například zvyšováním mzdy) jsou dávno zdiskreditované pokusy vyrábět energii z ničeho a stavět perpetuum mobile. Ne všechny aktivity se dají převést na hry s pozitivním součtem. Přinejmenším je to mnohem obtížnější v rozvinutých zemích. Intuicí vedené pokusy o změnu k lepšímu jdou často jen na úkor někoho nebo něčeho jiného. Občanský sektor dal ve Francii jasně najevo, že on nechce být tím, který by takové břemeno měl nést. Vítězství odborářů ve Francii vlastně nic zásadního neukončilo, nicméně konflikt obnažilo celému světu a jeho řešení bude pokračovat. Zřejmě se bude čekat na výraznější světovou krizi, která by svět přiměla k novým myšlenkám.

Pokus hledat novou rovnováhu mezi ekonomickou efektivností a kvalitou života, který v této fázi vývoje už nelze redukovat jen na konzumerismus, je zřejmě věčným problémem lidstva. Nicméně každá generace se s tímto problémem musí srazit a nějak se k němu razantně vyhranit, což má často za následek světové revoluce. Revoluci pádu komunismu je odzvoněno. Na řadě jsou jiné problémy, v tomto případě zrovna ty, které komunisté chtěli jednou provždy vyřešit. V globalizovaném světě však platí, že některé standardy kvality života už nelze vůbec stanovit lokálně, protože jejich externality jsou bez hranic⁷. Buď se dohoda učiní

celosvětově (viz pokus Kjótského protokolu) nebo se hranice musí vybudovat (viz pokus USA pacifikovat islámismus). Pokud je ale něco takového vůbec možné.

Hledání nové celospolečenské rovnováhy (navíc ve světovém měřítku) je velkou neznámou a ve hře jsou takové strategie, jako je větší uzavřenost zemí a vytvoření „pevností“ uzavřených do svých vlastních sociálně-ekonomických subkultur pozitivní deviace v rámci integračních uskupení. Případně další dezintegrace, hraničící někde až s návratem k totalitě, protože kulturní odlišnosti nenajdou ani na úrovni integrací společného jmenovatele. Jinou alternativou může být větší posun k občanské společnosti, což by znamenalo větší decentralizaci politické moci a rozvoj komunitárního života. Zřejmě by to znamenalo ústup od konzumní společnosti – to je menší tlak na spotřebu soukromých statků a větší preference veřejných statků. Manifestace je jedna z forem takové nové komunitární „zábavy“, kde solidarita se zdá být silnějším motivem než individualistická rezignace. Probuzená Francie však sama potřebuje solidaritu. Její intuitivní vzplanutí je evidentně během na dlouhou trať, kde i hřiště celé Evropy je nedostatečným prostorem k řešení tak náročného zadání.

Standardy práce (například standardy produktivity) v oblasti méně kvalifikovaných činností začínají stále více ovlivňovat Čína a Indie. U odbornějších činností udává standard pracovního vztahu mezi zaměstnaným a zaměstnavatelem ekonomika USA. V Evropě stojí v čele pracovních standardů skandinávské země, které zejména z důvodu svého zaostávání na začátku 90. let musely provést zásadní změny v přístupu k pracovním kontraktům, ve zvýšení pružnosti pracovních vstupů a vůbec v podnikatelském prostředí. Dalšími zeměmi, které začínají mít významnější vliv na standardy práce v EU, jsou reformní tranzitivní země, v jejichž čele je Estonsko a stále více se zviditelňující Slovensko. Francouzi mají na vybranou ze dvou možností: buď přizpůsobit své pracovní zvyklosti institucím pracovního trhu, jak se stávají ve světovém měřítku pravidlem a přijmout tudíž „précarité“ jako nevyhnutelnou cenu za kapitalistickou efektivnost. Nebo vymyslet něco zásadně nového – jak kapitalismus smířit s jinými lidskými hodnotami, než jsou hodnoty ekonomické efektivnosti a závislosti na konzumu.

Vladimír Benáček
vladimir.benacek@soc.cas.cz

⁷ Jinak řečeno, každý takový standard, kde místní zlepšení má i stranu nákladů (jinak by se už každé takové paretovské zlepšení nezpůsobující újmu jiným

subjektům už dávno prosadilo samo), se dá v otevřených společenstvích obejít a tak tyto náklady neplatit. Možnost vyloučení černých pasažérů vymykajících se místní legislativě nebo morálnímu odsouzení se v moderním světě výrazně snížila.

« Vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky dne 28. 5. 2006 » « Redakční rada: Daniel Čermák, Anna Gabrielová, Iva Chludilová, Jitka Laštovková, Yana Leontiyeva, Hana Maříková, Petra Rakušanová, Markéta Sedláčková, Natalie Simonová, Petr Sunega » « Adresa: SOCIOWeb, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel./fax: +420 222 221 662, e-mail: socioweb@soc.cas.cz » « ISSN 1214-1720 »

« © Sociologický ústav AV ČR, Praha »